

Деменчук О. В.

**ЛІНГВІСТИКА ЕКСПЕРІЄНЦІЙ: ДИНАМІЧНІ МОДЕЛІ
В СЕМАНТИЦІ ЛЕКСИКИ ЧУТТЄВОГО СПРИЙНЯТТЯ :
МОНОГРАФІЯ**

Рівне : Б. в., 2011. — 416 с.

Сучасний етап розвитку мовознавства визначає пріоритетність динамічного (когнітивно-функціонального) підходу до вивчення мовних явищ. Орієнтуючись на використання альтернативних евристик аналізу мовного матеріалу, такий підхід ставить за мету представити мовну систему як комплекс ієрархічно упорядкованих вимірів, які засвідчують різні способи кодування мовною одиницею інформації про певний стан справ. Монографія О. В. Деменчука написана саме в руслі зазначених тенденцій. Вона ставить за мету описати динамічні семантичні моделі експерієнціальної лексики — конструкти, що формують уявлення про альтернативні варіанти осмислення феноменів чуттєвого сприйняття та способи кодування такого типу інформації семантикою експерієнтів в українській, польській та англійській мовах.

Застосування динамічного підходу в сфері лінгвістичної семантики має особливу значущість та актуальність, оскільки сприяє поглибленню й уточненню уявлень про національно-мовні картини світу, виявляє специфіку інтеріоризації дійсності представниками певного мовного соціуму засобами лексичної, сентенціальної та дискурсивної номінацій.

Дослідження зазначеного аспекту мовної семантики з позицій когнітивної та функціональної лінгвістики можна вважати цілком своєчасним, оскільки моделювання пізнавального досвіду людини, втілене в мовних і мовленнєвих формах, стає дедалі актуальнішим у контексті сучасної когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми. Актуальність монографії О. В. Деменчука підсилюється ще й тим, що дослідження експерієнціальної лексики автор виконує на тлі методологічних постулатів, які проголошують ідею динамічного (багатомірного) устрою мови, упорядкованої за моделлю багатоваріантного пізнання об'єктивного світу.

Поділяючи ідею багатомірного образу світу, автор рецензованої монографії зазна-

чає, що презумпція динамічного впорядкування світу декларується сьогодні багатьма науками, причому вже не лише як загальнонаукова методологічна рамка, але і як необхідна передумова поступу та досягнення бажаного результату, особливо в тих сферах, які мають справу з багатомірним образом світу, багатомірною реальністю. З цієї перспективи в праці здійснено ґрунтовний аналіз гносеологічних передумов експерієнціальної номінації. Автор досліджує природу експерієнціальності на ґрунті положень філософії інтервальності: будь-який об'єкт природного або соціокультурного буття сприймається суб'єктом у контексті конкретної пізнавальної ситуації. Реалізація положень інтервальної філософії порушує низку проблемних питань щодо співвідношення таких констант людської когніції, як сенсорно-перцептивна здатність, мислення та мова. Такого типу співвідношення розглядається у праці на засадах принципу «коректності»: визначальним є «гносеологічне узгодження» того, що (у заданих умовах) висуває когніція людини, і того, що репрезентує мовна система «в особі» певного експерієнта.

Наголошуючи на необхідності об'єднання методологічно суміжних підходів «динамічного» спрямування, автор визначає ключовими такі напрями дослідження: 1) комбінаторний підхід, який, акцентуючи увагу на ізоморфізмі варіативності компонентів значення слова і його синтаксичних зв'язків, визнає існування різних «точок зору» (альтернатив) у тлумаченні слова; 2) ситуативний підхід, який розглядає змістовий і формальний ізоморфізм одиниць лексичного і синтаксичного рівнів через концепт ситуації — стан справ, упорядкований за моделлю пропозиційного типу; 3) топологічний підхід, який описує значення слова у форматі певної метасхеми; 4) конструкційний підхід, який визнає семантичним центром мовної одиниці конструкцію, комплекс, упорядкований у форматі пропозиції. Саме з позиції зазначених підходів

у праці осмислюється метамовна проблема моделювання семантичного змісту мовної одиниці. У перспективі побудови динамічної моделі значення експерієнціальної лексики автор подає ґрунтовний огляд динамічних моделей семантичного опису лексики, виокремлюючи чотири типи метамовної репрезентації мовних смислів: дискретно-комбіаторний, інтегрально-ситуативний, топологічно-схематичний і комплексно-конструкційний.

Серед теоретичних здобутків рецензованої праці на особливу увагу заслуговує позиція автора щодо необхідності проведення комплексного, реалізованого на основі «пільоралістичної методології», аналізу експерієнціальної лексики. З цього погляду вагомим здобутком О. В. Демечука є розроблення нової комплексної методики дослідження експерієнціальної лексики, реалізованої на основі методології багатовимірного семантичного простору. У праці уточнюються філософський і лінгвістичний зміст понять «експерієнція», «експерієнціальність», «експерієнціальна лексика (експерієнтив)»; з'ясовуються гносеологічні передумови експерієнціальної номінації; декларуються методологічні постулати лінгвістики експерієнцій; визначаються способи кодування експерієнціальної інформації семантикою ознакових експерієнтів; проводиться системний аналіз предметних експерієнтів за параметрами рольової структури, комунікативного рангу, референційного статусу, таксономічного класу та дійсної характеристики учасника ситуації; встановлюються особливості динаміки розвитку семантичної парадигми експерієнціальної лексики та виокремлюються динамічні моделі семантичної деривації експерієнтів в українській, польській та англійській мовах.

Для втілення визначених завдань і реалізації поставленої мети автор запропонував багатовимірну модель аналізу семантики експерієнціальної лексики, в якій зміст експерієнтива розглядається у форматі динамічної семантичної структури — утворення ієрархічно упорядкованих смислових компонентів, розподілених у перспективі трьох взаємозалежних інформаційних вимірів: реляційного (граматичний тип інформації), ситуативного (словниковий тип інформації) та репрезентативного (концептуальний тип інформації). Динамічна семантична структура експерієнтива осмислюється у праці як конструктор, що представляє концепт ситуації багатовимірного типу. Такий конструктор містить інформацію про: а) *динаміку вибору* — концептуальне наповнення мовної одиниці, що відображає певну пізнавальну позицію номінатора (у типологічній перспективі — позицію певного мовного колективу) стосовно

реального стану справ; б) *динаміку взаємодії* — співвідношення лексичного (словниковий тип інформації) і синтаксичного (граматичний тип інформації) аспектів мовної одиниці, що відображає концептуалізацію типового стану справ; в) *позиційну динаміку* — ступінь синтаксичної активності або важливості мовної одиниці, що відображає концептуалізацію потенційного стану справ; г) *динаміку зміщення (переходу)* — дериваційний потенціал і стратегії мовної одиниці, що забезпечують регулярні семантичні зв'язки, реалізовані на основі механізмів семантичної похідності: зсув фокуса уваги / категоріальний зсув (парадигматичний аспект) та композиція смислів (синтагматичний аспект).

Заслуговує на схвалення порушене у праці питання щодо параметрів аналізу семантики експерієнціальної лексики. Залучення номенклатури альтернативних параметрів аналізу семантики експерієнтів ставить за мету витлумачити існуючі семантичні контрверзи: (а) розмежування обов'язкових і необов'язкових учасників ситуації (проблема «актант vs. сирконстант»); (б) кількісного і якісного складу учасників ситуації (проблема номенклатури семантичних ролей); (в) взаємодії учасників ситуації на рівні композиційних смислів (проблема сфери дії лексичної одиниці); (г) взаємодії учасників ситуації на рівні синтаксичних смислів (проблема співвідношення семантичних і синтаксичних актантів). Параметри виокремлюються на підставі приписуваної учасникові експерієнціальної ситуації стратегії когнітивної (гносеологічної) та / або комунікативної (прагматичної) поведінки. Основними у праці визнаються актантний, комунікативний, таксономічний, референційний і дійсний параметри. Задаючи певну характеристику учасника експерієнціальної ситуації, параметри розкривають: характер кодування ядерних актантів, процедуру актантної деривації та декореляції семантичних ролей учасників, специфіку пониження або підвищення комунікативного рангу учасника, що ідентифікує ступінь його прагматичної значущості (виділення) у висловленні, категоріальну природу партиципанта за критерієм граматичного, лексичного та концептуального таксону, десигнативний статус актанта, позиційну характеристику учасника стосовно іншого учасника ситуації. Застосування цих параметрів дало можливість авторові з'ясувати альтернативні способи розподілу інформації семантикою експерієнтива у перспективі реляційного, синтаксичного та репрезентативного мовних вимірів, а також визначити ступінь семантичної сумірності обраних мов в аспекті тематичного класу слів на позначення феноменів чуттєвого сприйняття.

Онтологічна природа динамічного моделювання лексики чуттєвого сприйняття розкривається в аспекті досліджень семантичної деривації експерієнтів. Основним параметром динамічного моделювання визнається дериваційний тип ситуації — відношення мотивованості дериваційного потенціалу вихідного та дериваційного імплікаціоналу цільового стану справ. Дериваційний тип ситуації визначається характером семантичних відношень, які засвідчують модифікацію предикатно-актантних структур вихідного і цільового стану справ. Встановлено, що модифікація експерієнціальної ситуації може бути реалізована за типом конверсивних, актантних, імплікативних і категоріальних відношень. Як динамічна модель багатозначності семантична деривація лексики чуттєвого сприйняття розглядається в перспективі регулярної полісемії тематичних класів контактних, дистантних і глибинних експерієнтів. Верифікація моделей семантичної деривації в аспекті регулярної багатозначності засвідчила, що експерієнти визначених тематичних класів реалізують свій дериваційний потенціал на основі заданої концептуальної схеми, регулярних семантичних зв'язків, єдності ономасіологічних показників.

Представивши динамічні семантичні моделі експерієнціальної лексики, автор підтвердив факт альтернативного характеру кодування експерієнціальної інформації семантикою лексики чуттєвого сприйняття та дійшов висновку, що основними способами розподілу такої інформації в обраних мовах є параметри роліової структури та таксономічного класу. Однак таке твердження, як нам здається, звучить дещо категорично, оскільки інші параметри (комунікативний, референційний та дейктичний), відповідно до проголошеної автором концепції багатовимірного семантичного простору, займають свій окремий, не менш значущий сегмент у розподілі експерієнціальної інформації. Доцільніше, на нашу думку, у цьому випадку говорити про питому вагу експерієнціальної інформації, «закріпленої» за кожним із параметрів. До речі, урахування критерію співвідношення питомої ваги різних типів інформації зробило б не лише прозорішою процедуру зіставного аналізу експерієнтів, а й гарантувало б більшу достовірність кількісних і якісних показників їх міжмовної відповідності. З цього погляду хотілося б висловити побажання авторові чіткіше визначитися з критеріями зіставного аналізу лексики чуттєвого сприйняття, оскільки це б сприяло ґрунтовнішій систематизації експерієнтів в аспекті їх: а) метамовної експлікації; б) концептуального аналізу; в) дериваційних стратегій.

Представляючи альтернативні способи розподілу інформації семантикою експерієн-

тива в перспективі параметрів реляційного, сентенційного та репрезентативного мовних вимірів, автор невинувато обмежує репрезентативність динамічної моделі значення інформацією про характеристики учасників експерієнціальної ситуації (рольові, прагматичні, онтологічні тощо властивості). Зауважимо, що відповідно до проголошеної у праці концепції багатовимірного семантичного простору, ключовим чинником, що забезпечує стабільність конфігурації вимірів семантики експерієнціальної лексики, визнається предикатно-аргументна структура. З цієї позиції для повної репрезентації динамічної моделі значення експерієнта вважаємо за доцільне представити типологію експерієнціальних предикатів, оскільки такі предикати не тільки засвідчують певний тип відношень між учасниками ситуації «експерієнціальність», а й інформують про специфіку «перебігу» осмислення пізнавальної цінності експерієнціального об'єкта. У типологічній перспективі такого типу інформація є релевантною для виявлення подібностей і відмінностей у способах концептуалізації експерієнціального стану справ лексикою чуттєвого сприйняття обраних мов.

У перспективі відтворення (побудови) динамічної моделі значення експерієнта авторові слід чіткіше диференціювати гносеологічну та онтологічну стратегії динамічного моделювання семантики лексики. На цій підставі доцільно дати визначення динамічної семантичної моделі та сформулювати основні положення або критерії опису динамічної моделі семантики лексичних одиниць.

Попри висловлені зауваження вважаємо, що монографія «Лінгвістика експерієнцій: динамічні моделі в семантиці лексики чуттєвого сприйняття» — це науково виважене, переконливо аргументоване, підкріплене достатнім фактичним матеріалом дослідження, виконане на високому теоретичному рівні. До безсумнівних її позитивів можемо віднести чітке, продумане дотримання її автором епістемологічно виваженої позиції стосовно комбінування методів дослідження, що забезпечило ймовірність отримання науково вірогідних результатів. Традиційна й когнітивна семантика гармонійно поєднані під час аналізу мовних значень експерієнтів і в процесі системного моделювання смислової структури тематичного класу слів на позначення феноменів чуттєвого сприйняття. Ця праця, безсумнівно, збагатить і поглибить теорію когнітивної лінгвістики, лінгвістичної семантики та функціональної граматики.

О. ТИЩЕНКО
(Рівне)

Глущенко В. А., Ледняк Ю. В., Овчаренко В. М.,
Рябініна І. М.

МОВА ЯК СИСТЕМА

К. : Б. в., 2011. — 132 с.

У навчальному посібнику розглянуто питання системної організації мови, що передбачено програмою курсу «Вступ до мовознавства» на філологічних факультетах вищих навчальних закладів України. Аналізуються такі рівні мови: фонетика, лексикологія, морфеміка, граматики (морфологія та синтаксис). Приваблює те, що кожний рівень представлено в комплексі пов'язаних з ним проблем; наприклад, у третьому розділі поряд з лексикологією описується фразеологія та лексикографія, у четвертому поряд з морфемікою — словотвір. Чомусь не зроблено акценту на проміжних рівнях (фразеологія, морфеміка та ін.), усі рівні основні, але, можливо, дискусійні питання автори залишили для курсу «Загальне мовознавство».

На наш погляд, особливе значення мають перший («Мовна система як об'єкт вивчення») та останній («Розвиток мовної системи») розділи: вони дають можливість сприйняти мову як об'єкт, що має певну структуру, усі компоненти якого перебувають у системних відношеннях; цей об'єкт динамічний і розвивається за певними законами.

Посібник відповідає всім канонам, прийнятим у даному жанрі: після кожного підрозділу наведено питання для самоперевірки, завершують текст вичерпні, добре сформульовані тестові завдання (с. 119–126), що охоплюють практично весь викладений матеріал.

Література містить 27 позицій, філологічні словники та довідники — 10. На нашу думку, цей перелік варто розширити, тому що в тексті посібника автори спиралися на ширший матеріал, хоча, можливо, критерієм відбору була доступність для студентів, тобто наявність саме цих джерел у бібліотеках університетів.

Зупинімося на конкретних розділах посібника.

Перший розділ «Мовна система як об'єкт вивчення» містить загальну характеристику мовної системи. Автори дають визначення мовної системи, розкривають ознаки й типи систем, характеризують мовні рівні, типи мовних відношень. Особливу увагу приділено питанню про атрибути системи мови. Автори посібника цілком обгрунтовано спираються на концепцію О. С. Кубрякової та Г. П. Мельникова, які виділили три атрибути мовної системи: структуру, субстанцію й функцію. Стислим і водночас дуже інформа-

тивним є підрозділ, присвячений знаковому характеру мовної системи.

Відзначимо, що погляди авторів на мовну систему збігаються з нашими (див., наприклад, «Общее языкознание. Курс лекцій», К., 2010).

У другому розділі «Фонетика і фонологія» розглядаються класифікації звуків мовлення, зміни звуків у мовленнєвому потоці, склад, наголос, інтонація; певна увага приділяється вченню про фонему.

У цьому розділі приваблюють (як і в усьому посібнику) високоякісні малюнки та схеми, латинські еквіваленти термінів, особливо органів мовлення, що логічно виводить на класифікацію за місцем творення.

Класифікації звуків мовлення, як і повинно бути в посібнику для студентів, наводяться традиційні: артикуляційна (с. 23–27), акустична (с. 28–31), але увага приділяється й дифтонгоїдам (с. 24), і додатковим артикуляціям приголосних (с. 27), описується універсальна класифікація звуків Р. О. Якобсона (с. 29–32), серед комбінаторних змін звуків розглядаються вторинні фонетичні процеси (с. 35–36), характеризуються різні теорії складу (с. 37–39), детально описуються функції та диференційні ознаки фонем (с. 42–43), дається необхідний обсяг інформації про Московську та Санкт-Петербурзьку фонологічні школи.

Підкреслимо, що приклади наведено не тільки зі слов'янських, а й з тюркських, семітських та інших мов (див., наприклад, с. 23 та ін.).

Читачеві-студенту в засвоєнні матеріалу сприятимуть дуже вдалі, на наш погляд, дефініції, наприклад: «Артикуляційна база — це сукупність типових рухів і станів органів мовлення, необхідних для вимови звуків певної мови» (с. 23); «Інтонація є істотною ознакою речення, одним із засобів вираження його граматичної оформленості (інтонація закінчена, незакінчена), модальності, цілеспрямованості (інтонація повідомлення, питання, спонування), вираження синтаксичних відносин між частинами речення (інтонація перерахування, зіставлення, пояснення; інтонація клична, інтонація впровадження), указівки на емоційне забарвлення (інтонація оклична)» (с. 41) та ін.

Третій розділ «Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія» починається переліком

аспектів вивчення слова в лексикології (с. 45). Автори розрізняють лексему і лексу (с. 46–47), доводять системний характер лексем (с. 47–48). Як і в попередніх розділах, після кожного підрозділу є перелік питань і завдань; цікавим видається завдання навести власні приклади того чи іншого явища, оскільки це запорука повного засвоєння матеріалу.

У розділі розглянуто лексичне значення слова та його типи, полісемію та омонімію, сфери вживання мови. Окремі підрозділи присвячено фразеології, етимології, лексикографії.

Тут приваблює визначення системних відношень у фразеології: «Поняття системності фразеологічного складу відображає наявність упорядкованих зв'язків і відношень між фразеологізмами та взаємозв'язку одиниць фразеологічного складу із загальномовною системою значущих одиниць» (с. 59), історичні екскурси, пов'язані з формуванням фразеології (с. 60), етимології (с. 61–62) як лінгвістичних дисциплін. Багато, але стисло інформацію стосовно розвитку лексикографії у нашій країні містить відповідний підрозділ «Лексикографія» (с. 64–67).

На нашу думку, цей розділ істотно доповнили б відомості про типологію антонімів (с. 54), аналіз співвідношення фразеологізмів і крилатих слів та виразів (с. 60), до жаргону варто б додати сленг та суржик (с. 56), тим більше що посібник орієнтований на молодіжну аудиторію, у якій вони активно використовуються.

Четвертий розділ названо «Морфеміка та словотвір». Автори чітко їх розрізняють: «Морфеміка вивчає значущі частини слова» (с. 68), словотвір — «творення нових слів за допомогою відповідних моделей, які є в тій або тій мові» (с. 68). У розділі аналізуються морфемна будова слова, історичні зміни в ній, співвідношення моделі, ланцюжка, гнізда, парадигми (підкреслимо, що цій проблемі не завжди приділяється належна увага), характеризуються словотвірні типи та основні способи словотвору.

Хотілося б зробити уточнення: за традицією (це відображено і в рецензованому посібнику) наголошується, що «корінь (лат. *radix*) — центральна морфема, яка *обов'язково* наявна в слові й має основний елемент лексичного значення» (с. 69). Однак у російській мові є слово *вынуть*, яке зрозуміле без кореня, оскільки морфема (префікс *вы-* су-

фікс *-ну-* та постфікс *-ть*) мають певне значення. Те саме стосується значення граматичних форм. На жаль, автори не навели традиційного прикладу Л. В. Щерби про «глукую куздру» та Л. Петрушевської про «пуські бятис». Ці приклади дуже показові і добре сприймаються в студентській аудиторії.

У п'ятому розділі «Грамматика. Морфологія і синтаксис» розкрито значення терміна *грамматика*, виділено розділи граматики, схарактеризовано граматичне значення та граматичну форму, граматичну категорію та її типи, способи вираження граматичних значень, частини мови, словосполучення й речення. Як і в інших розділах, матеріал викладено, з одного боку, бездоганно в науковому відношенні, а з другого — максимально доступно для студентів-першокурсників. Серед завдань до розділу надзвичайно вдалою видається мовна гра, коли потрібно заповнити пропуски в японському тексті, поданому українською транскрипцією (с. 101–102). Зважаючи на те, що інтерес до вивчення японської мови зростає (про це свідчать і наші спостереження в ході соціолінгвістичного експерименту), такі вправи викличуть особливу увагу студентів.

Досить оригінальним у такого роду посібниках є останній, шостий розділ «Розвиток мовної системи», у якому розглядаються історія формування ідеї про мовний розвиток (кінець XVIII ст. — початок XIX ст.), основні закономірності розвитку мов, історичні зміни в їхніх підсистемах. У ньому вміщено цікаві таблиці процесу розвитку мови внаслідок дивергенції (с. 109), формування мовного союзу (с. 112), а також низку важливих спостережень, наприклад: «Найбільшого іншомовного впливу зазнає лексика, менше фонетика (іншомовний акцент), синтаксис (виникнення подібних конструкцій) і найменше фонологія. Майже не підлягає іншомовному впливу морфологія» (с. 112). Усі спостереження ґрунтуються на переконливому історичному матеріалі.

Таким чином, у посібнику представлено систему мови як динамічне явище, її розвиток здійснюється за певними прозорими законами. Усі положення завдяки питанням і завданням після підрозділів і розділів мають добре засвоїтися студентами.

Можна привітати авторський колектив з актуальним та цікавим посібником.

Л. ІВАНОВА